

O JEDNOM TIPU MEĐUSOBNIH ODNOSA NOMINALNIH IZRAZA

0. U ovom radu bit će riječi o nekim problemima koji se nameću pri analizi međusobnih odnosa nominalnih izraza, naročito pri analizi odnosa pridjevskih riječi i imenice, s posebnim obzirom na uvrštavanje pridjevskih riječi kao atributa uz neku imenicu.

0.1. Tradicionalna je gramatika dobro popisala oblike riječi koje mogu biti atributi¹ i uočila šemantičku funkciju atributa (sužavanje značenja imenici kojoj se pridružuje), ali nije potpuno razjasnila njegov sintaktički položaj. Neke suvremene metode, kao npr. generativna transformacijska metoda,² omogućuju i jasnije sagledavanje odnosa u sintagmama s atributima.

1. Da bi se bolje mogle proanalizirati i definirati neke sintagme s atributima, nameće se pitanje što je atribut i kakav je njegov sintaktički položaj u rečenici. Odgovor na pitanje što atribut jest moguć je tek nakon analize odnosa atributa s ostalim sintaktičkim kategorijama u rečenici, dakle sa subjektom (S), predikatom (P), objektom (O) i adverbnom oznakom (AO).³

1.1. Generativna transformacijska gramatika raščlanjuje odnos atributa i imenice tako da ga svodi na obrazac uobičajen u dubinskoj strukturi, kojom se generativna transformacijska gramatika služi kao sred-

¹ Budući da nema jedinstvenog naziva za pridjevske riječi, imenice sa ili bez prijedloga i druge oblike koji mogu biti uvršteni kao atribut, služit ću se u ovom radu samo terminom pridjevske riječi, premda bi se za sve oblike riječi koji su podobni da budu atributi mogao upotrijebiti i Maretićev termin *pokretne riječi* koji njemu označuje pridjeve, zamjenice, brojeve i participe koji imaju sva tri roda. Uspor. T. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, III izdanje, MH, Zagreb 1963, str. 435.

² Služim se generativnim transformacijskim modelom prilagođenim sintaksi hrvatskoga književnog jezika, modelom kako ga je razradio i primijenio R. Katičić u Jezikoslovnim ogledima, ŠK, Zagreb 1971, a kojim se služio i D. Škiljan u nekoliko radova, posebno u svojoj diplomskoj radnji pod naslovom: Transformacijski sintaktički opis na primjeru »Šume Striborove« Ivane Brlić-Mažuranić, Zagreb 1971, str. 1—243.

³ Simboli označuju: —→ pridružuje se, + povezuje se.

stvom za opisivanje složenih sintaktičkih odnosa u površinskoj strukturi, svodi dakle odnos atributa i imenice

Atr. —————→ im.

na obrazac

S + (im.) P.

što znači da *nijedna rečenica u dubinskoj strukturi ne može sadržavati atribut*. Prema toj teoriji atribut nije sastavni dio osnovnoga rečeničnog ustrojstva. Ako se postupak zamjene atributa imenskim predikatom sustavno primjenjuje, može se bolje razjasniti i položaj atributa u sintaktičkom ustrojstvu rečenice i točnije definirati pojam atributa.

1. 2. Za definiranje sintaktičkog položaja atributa u rečenici važno je, kao što je već rečeno, da se atribut usporedi s drugim sintaktičkim kategorijama, i to s obzirom na međusobnu zalihost tih kategorija. U sintaktičkoj literaturi⁴ pokazano je već da je predikat temeljni dio rečeničnoga ustrojstva, a svi su drugi dijelovi rečenice više ili manje zalihosni u odnosu prema predikatu jer se po njemu uvrštavaju u rečenicu. Kad znamo da postoji predikat, odmah znamo da mu je moguće pridružiti adverbnu oznaku koja izravno pridružena predikatu ne može biti sintaktički kriva, ali može biti neistinita što pokazuje izmišljen primjer:

Drava teče uzbrdo kod Bjelovara.

Ta je rečenica sintaktički ovjerena, ali je besmislena.⁵ Donekle je sličan slučaj i sa subjektom koji se uvrštava po predikatu s kojim se onda morfološki slaže ili ne.⁶ Za uvrštavanje objekta u rečenicu nije dovoljno znati da postoji predikat, već se mora znati i što je baš predikatna riječ pa se po leksičkom entitetu glagola ili oglagoljena izraza⁷ pretkazuju objektu neki oblici. Po leksičkom entitetu glagola zna se u kojem će padežu biti objekt, ali se ne može znati i rod i broj riječi koja je uvrštena kao objekt, što pokazuju ovi primjeri:

vidim ženu

vidim žene

vidim dijete i sl.

1. 3. Da bi neka pridjevska riječ postala atribut, nije dovoljno samo pretpostaviti postojanje sintaktičkih kategorija, već uvrštavanju neke pridjevske riječi kao atributa mora prethoditi postojanje jednog nomena u nekoj sintaktičkoj kategoriji i u odnosu na taj nomen atribut je *morfološki zalihostan*. *Atribut se, dakle, pridružuje, nomenu u nekoj sintaktičkoj kategoriji, a ne sintaktičkoj kategoriji izravno*. Može se reći

⁴ Vidi između ostaloga i R. Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, ŠK, Zagreb 1971.

⁵ Namjena ovoga rada ne dopušta iscrpnije potkrepljivanje iznesenih tvrdnji.

⁶ Ostavljam po strani rečenice bez subjekta i one s tzv. logičkim subjektom. Rečenice s logičkim subjektom predmet su semantičke analize rečenice, kako je konstatirao R. Katičić na predavanju u ZLK-u dana 7. svibnja 1974. pod naslovom »Semantičko članjenje rečenice«.

⁷ Pod oglagoljenim izrazom podrazumijevaju se ovdje imenski predikati koji pretkazuju oblik objektu.

da je atribut određen uvjetno, tj. određen po uvjetu, a taj je da opstojnosti atributa u rečenici uvijek *mora prethoditi postojanje nomena*, koji je u nekoj sintaktičkoj kategoriji. To znači: da bi se pridjevska riječ mogla uvrstiti u rečenično ustrojstvo kao atribut, mora u tom ustrojstvu postojati nomen i taj nomen baš mora biti *izrečen, naveden*. U primjeru putuju sretni

sretni nije uvršteno kao atribut jer nije naveden nomen kojemu bi se *sretni* mogao pridružiti kao atribut. U spomenutoj rečenici nomen se samo zamišlja kao sintaktička jedinica u nekom morfološkom obliku, ali dok nomen nije naveden, ne može *sretni* biti uvršteno kao atribut, već se uvrštava preko predikata *putuju* kao *fakultativni predikatni proširak*.⁸

1.4. Iz točke 1.3. proizlazi zaključak da između atributa i nomena, u skladu s terminima koje je odredio Hjelmslev,⁹ vlada odnos determinacije, tj. odnos $A \longrightarrow B$ (čit. ako A, onda B), u kojem je A konstanta a B varijabla, pri čemu je atribut varijabla a nomen konstanta. Varijabilnost atributa proizlazi iz činjenice da neke oblike možemo i ne moramo uvrstiti u rečenicu kao attribute, ali nemoguće je uvrstiti neku pridjevsku riječ kao atribut u rečenicu ako u nekoj sintaktičkoj kategoriji te rečenice već nije sadržan nomen. To znači da se može promijeniti oblik u kojem se atribut javlja, može se promijeniti i sadržaj riječi koje čine atribut a da ipak u vezi atributa i nomena ostane nešto stalno. Ono što ostaje stalno jest: 1. vrlo strogi uvjet da nijedna pridjevska riječ ne može postati atribut u nekoj rečenici ako u toj rečenici ne postoji nomen kojemu bi pridjevska riječ mogla biti pridružena kao atribut i 2. podobnost pridjevskih riječi da budu uvrštene kao atributi. Postojanje nomena u rečenici *obavezno prethodi* uvrštavanju nekih oblika kao atributa. Nomen je kao konstanta određen time što on može, ali ne mora imati pridružen atribut.

1.4.1. U točki 1.3. tvrdi se, nadalje, da je atribut morfološki zalihostan u odnosu na nomen. Prihvatimo li tu tvrdnju, moramo se zapitati s kojeg je gledišta atribut zalihostan u odnosu na nomen. Ako je atribut morfološki zalihostan u odnosu na nomen, onda bi se po nomenu moralo moći znati u kojem će se baš obliku pojaviti neka riječ u atributu, a to nije tako jer po nomenu ne možemo znati da li će biti

nova kuća

nòvā kuća

kuća od cigle

kuća od mojega brata

kuća zdesna itd.

⁸ Pridjev pridružen glagolskom predikatu nije više atribut, već *predikatni proširak*, što ga je kao novu sintaktičku kategoriju prvi teoretski razradio M. Peti u članku Gramatičko značenje i sintaktički položaj participa prezenta i participa perfekta, *Suvremena lingvistika* 10, Zagreb 1975, str. 15—21.

⁹ Usporedi: R. Katičić, *Danska strukturalistička škola*, *Suvremena lingvistika* 2, Zagreb 1966, str. 68.

Cini se kao da atribut nije morfološki zalihostan u odnosu prema nomenu. Ipak znamo da među njima postoji odnos zalihosti. Pitamo se sada kakav je taj odnos zalihosti atributa u odnosu prema nomenu i kako se realizira.

1.4.2. Za sintaksu definiranu zalihošću morfoloških kategorija nisu svi gramatički morfemi jednako relevantni. Poznato je da dva različita gramatička morfema pridružena istom leksičkom morfemu daju dvije riječi, dva kompleksna znaka, koji se međusobno razlikuju na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini, ali ne daju istovremeno i dvije sintaktskički razlikovne jedinice nego samo jednu, tj. u primjeru koji slijedi — subjekt:

Oblak se nadvio ponad grada.

Oblačić se nadvio ponad grada.

Nulti gramatički morfem \emptyset u *oblak* i *oblačić* sintaktskički je relevantniji od gramatičkog morfema *-ić* koji je morfološki izraz jednog semantičkog sadržaja, i to deminucije. Sličan je slučaj i s oblicima koji mogu biti uvršteni kao atributi. S gledišta komunikacije važno je znati da li je *nova kuća* ili *kuća od kamena*, ali s gledišta sustava izrazi *nova* i *od kamena* ekvivalentni su po tome što mogu biti uvršteni kao atributi u neku rečenicu, ako u toj rečenici postoji nomen kojemu se pridružuju, ekvivalentni su dakle po svojoj sintaktskoj funkciji, pri čemu su razlike u njihovu morfološkom obliku sintaktskički zanemarive. Stoga je ispravna tvrdnja da je atribut morfološki zalihostan u odnosu prema nomenu, i to s obzirom na mogućnost da neki oblici mogu imati sintaktsku funkciju atributa, tj. s obzirom na *podobnost nekih oblika da budu pridruženi nekom nomenu kao atributi*. Pri tome se zanemaruje morfološka različitost riječi koje mogu biti atributi i kao jedino relevantna uvažava se činjenica da su podobne da, uz ispunjenje određenog uvjeta, uvjeta da uvrštavanju nekih oblika kao atributa u rečenicu mora prethoditi postojanje nomena, *budu uvršteni kao atributi*. Kad se radi o atributu zanemariva je i činjenica da isti oblici (pod drugim uvjetima) mogu biti uvršteni i na drugi način, pa u skladu s načinom uvrštavanja mogu preuzeti i druge sintaktske funkcije. Tako npr. imenica s prijedlogom može biti pridružena izravno predikatu, tj. uvrštena kao adverbna oznaka mjesta:

Došao je sa sela.

a pridružena nomenu u nekoj sintaktskoj kategoriji postaje atribut:

Čovjek sa sela teško se snalazi u gradu.

Atr.

S AO P AO

1.5. Pridjev koji je kao atribut pridružen nekom nomenu npr. u subjektu funkcionira zajedno s njim kao subjekt:

Marljiv učenik redovito uči.

Atr. AO P

S

Isti odnos postoji između pridjevskih riječi koje su kao atributi pridružene nomeni u objektu:

Kupio je novu knjigu.
P Atr.

O

nomeni u imenskom predikatu:

Ivan je marljiv učenik.
S Atr.

(im.) P

nomeni u adverbnoj oznaci:

Prolazio je glavnom ulicom.
P Atr.

AO

To znači da atribut uvrštavanjem preuzima na sebe sintaktičku funkciju višega reda iz čega proizlazi zaključak da atribut sam po sebi mora biti sintaktička jedinica nižega reda od S, P, O, AO, ako ga promatramo kao sintaktičku jedinicu, kako to čini i tradicionalna gramatika, izdvajajući atribut među dodatne rečenične dijelove, čime je dobro naslućena sintaktička (ne)bitnost atributa u odnosu prema osnovnom rečeničnom ustrojstvu. Zaključak da atribut mora biti sintaktička jedinica nižega reda od S, P, O, AO potvrđuje se i time što se dvije ravnopravne sintaktičke kategorije, kao npr. subjekt i adverbna oznaka, ne mogu međusobno pridruživati i istovremeno biti i subjekt i adverbna oznaka, jer se *takve* dvije sintaktičke kategorije međusobno isključuju, a atribut pridružen nomeni u S,P,O,AO ne prestaje biti atribut, iako s tim kategorijama zajedno funkcionira kao S,P,O,AO.

1. 6. Manja sintaktička važnost atributa u rečenici potvrđuje se i time što, primjenom načela da se svaka atribucija površinske strukture zamjenjuje predikacijom u dubinskoj strukturi, subjekt, predikat, objekt, adverbna oznaka ostaju S,P,O,AO i u dubinskoj strukturi, a atribut koji je bio pridružen nomenima u tim sintaktičkim kategorijama u površinskoj strukturi, pokazuje se u dubinskoj strukturi kao imenski predikat bez traga atributnosti, ako se kao trag te atributnosti ne smatra predikat dubinske strukture, dodatno morfološki određen kao imenski, predikat podoban da bude preobličen u atribut površinske strukture ili predikatni proširak, a da bi pridjev u imenskom predikatu mogao biti preobličen u predikatni proširak, pretpostavlja se postojanje još jedne rečenice s glagolskim predikatom preko kojega se pridjev u imenskom predikatu dubinske strukture uvrštava u rečenicu površinske strukture kao predikatni proširak. Iz rečenice

Dobar učenik redovito uči.

izvode se dvije jezgrene rečenice dubinske strukture:

1. Učenik redovito uči.
2. Učenik je dobar.

Subjektska sintagma površinske strukture razlaže se na dva dijela: na *učenik* i *dobar* koji ulaze u dva različita rečenična ustrojstva u dubinskoj strukturi na koja se primjenjuju obavezne transformacije da bi se dobile ovjerene rečenice. Važno je napomenuti da svaki nomen po kojemu je pridjevska riječ bila uvrštena u rečenično ustrojstvo kao atribut mora barem u dvije rečenice dubinske strukture biti subjekt, ako je u površinskoj strukturi bio jedan atribut u subjektskoj sintagmi. Ako se radilo o atributu u imenskom predikatu, adverbnoj oznaci ili objektu, postat će nomen po kojemu je pridjevska riječ bila uvrštena kao atribut onoliko puta subjekt dubinske strukture koliko ima atributa u imenskom predikatu, adverbnoj oznaci ili objektu površinske strukture. Primjenom prikladnih transformacija, kao što su uvrštavanje, izostavljanje suvišnih dijelova i dr., može se od derivacijom i obaveznim transformacijama dobiti dvije jezgrene rečenice ponovo dobiti jedna rečenica površinske strukture. Dalja će istraživanja pokazati kada, kako i zbog kojih razloga nije moguće zamjenjivanje svih atributa površinske strukture imenskim predikatima dubinske strukture. Ta će istraživanja pokazati da li su zapreke takvu postupku semantički, sintaktički ili kakvi drugi razlozi.

2. Promotri smo način uvrštavanja atributa u rečenicu i precizirali uvjet takvoga uvrštavanja, a taj se uvjet sastoji u tome da *opstojnosti atributa u rečenici mora prethoditi opstojnost nomena* u nekoj rečenici. Pomoću toga nomena iskazuje se neka sintaktička funkcija, a tome se nomen pripisuje onda pridružuju kao atributi. Pokazano je i kako je atribut morfološki zalihostan u rečenici s obzirom na to da je kao atribut, dakle kao sintaktička kategorija, uvijek pretkaziv po nomeni. Proanaliziran je i odnos atributa s drugim sintaktičkim kategorijama. Usporedba atributa s drugim sintaktičkim kategorijama pokazala je da on nije sintaktička jedinica istoga reda kao S,P,O,AO, koji ulaze u sastav osnovnoga rečeničnog ustrojstva, već je *jedinica nižega reda* budući da *nema stalno mjesto u sintaktičkom ustrojstvu rečenice*, već svojim pridruživanjem nomenima (koji su popunili neke sintaktičke kategorije) postaje atribut i s tim nomenima funkcionira kao jedna sintaktička jedinica, a da pri tome nije prestao biti atribut.¹⁰

¹⁰ S obzirom na to da atribut nema stalno mjesto u rečeničnom ustrojstvu, mogao bi se već spomenuti Maretičev termin *pokretna riječ* (što njemu označuje oblike koji mogu biti atributi) upotrijebiti umjesto atributa jer izražava sintaktički status atributa u rečenici.